

Тема 1. Декоративно-прикладне мистецтво як частина духовно-матеріальної культури і творчості народу

План:

1. Народна творчість – творча діяльність народу.
2. Історія виникнення декоративно-прикладного мистецтва
3. Види декоративно-прикладного мистецтва.

1. Народна творчість — це історична основа, на якій розвивалася і розвивається світова художня культура, одна із форм суспільної свідомості і суспільної діяльності, явище соціальне зумовлене. Як і інші форми суспільної свідомості, зокрема філософія, мораль, релігія, політична і правова ідеологія, народна творчість розвивається під впливом конкретної історичної дійсності. Характер виробничих відносин визначає загальний рівень суспільної свідомості, у тому числі творчої діяльності народу.

Народна творчість включає в себе різні види художньої діяльності народу:

- а) поетичну творчість;
- б) музичне мистецтво;
- в) танцювальне мистецтво;
- г) театральне мистецтво
- д) народну архітектуру;
- е) декоративне мистецтво;
- є) образотворче мистецтво

Народна творчість існує як сукупність численних видів, жанрів, родів. Усі її види об'єднує основне — пізнання та відображення трудової діяльності людства, його історії, побуту тощо, хоча кожен із них мав певні особливості функціонального призначення, матеріалу, засобів вираження.

Праця відіграла величезну роль у походженні мистецтва. Вона дала людині руку, здатну виготовляти знаряддя, а отже, створювати потрібні предмети, надавати їм відповідної форми. Таким чином виникло рубило, яким первісний художник вирізьбив на кам'яній скелі, стінах печери зображення звіра і саме так

виробилося його вміння користуватися рубилом та іншими знаряддями. Рука ставала все вільнішою і слухнянішою, її вправність шліфувалась і передавалась від покоління до покоління

Продуктом праці була й мова, народжена необхідністю спілкування людей в колективних виробничих діях. Розвиток мови сприяв удосконаленню голосових зв'язок, а тоді — мистецтва співу. В праці формувались гнучкість людського тіла та ті риси, які давали змогу мовою танцю відбити складні душевні почуття. У мисливських вправах, вивченні звичок і рухів звірів людина набувала акторських здібностей, що мало важливе значення у театральному мистецтві тощо.

В процесі трудової діяльності людей розвивались естетичні почуття людини: її вухо, очі вчилися бачити та відчувати красу форм, кольорів, звуків тощо. Для того, щоб народилось мистецтво, людина повинна була навчитись не тільки вправно працювати інструментами та з їхньою допомогою відображувати бачене на камені, в глині, відтворювати звуки, але вона повинна була навчитись художньо-образно сприймати дійсність. Але й образне мислення — це ще не мистецтво. Воно стає мистецтвом лише тоді, коли матеріалізується в певних доступних людині засобах — в слові, камені, звуці, жесті і т. ін. Художня творчість була водночас пізнанням світу, образним мисленням і практичною дією.

В архаїчній художній творчості тісно злиті, переплетені різноманітні матеріали і засоби — танці і пантоміми, співи і звуки інструментів, розфарбовування тіла і його прикрашення намистами й браслетами, акторські дії і скульптурні маски — усе властиве людині на даному ступені розвитку суспільства. В процесі художньої творчості відбувалися пізнання і відображення, накопичення інформації та передача досвіду, спілкування і виховання молоді.

Мистецтво — поліфункціональне за своєю суттю — було не тільки відображенням і пізнанням життя, а й своєрідною його моделлю. Однак при різних соціальних функціях воно зберігало цілісність, внутрішню єдність. В первісну епоху ще не було стійкого поділу праці, диференціації суспільної свідомості. Єдність, нерозчленованість практичної і духовної діяльності закономірно характеризується художнім синкретизмом*.

* *Синкретизм* (від грецького слова)— злитість, нероз'єднаність, що характеризує початковий, нерозвинений стан розвитку якогось явища.

Словесні, музичні, хореографічні засоби ще не були самостійними, а перебували в стані взаємозв'язку та взаємопроникнення, їх виділення, відокремлення — процес в історії художньої творчості порівняно пізній, він виходить за межі первісного мистецтва.

У художньому прогресі людства проходить два зустрічних процеси. Перший іде від первісного синкретизму. Шлях розвитку мистецтва — це постійний процес відокремлення, виділення його видів. Він відбувається безперервно, на різних етапах історії людського суспільства.

Разом з тим є й зворотний процес — синтез мистецтв — органічний взаємозв'язок різних видів мистецтв, що сприяє організації матеріального і духовного середовища людини (архітектурні або ландшафтно-монументальні ансамблі) або створенню якісно нового художнього явища в часі (театральні вистави, вокальні і вокально-інструментальні твори, декоративне мистецтво тощо). Як виділення окремих видів мистецтва, так і їхня взаємодія — надзвичайно важливі фактори на всіх рівнях художнього життя народу.

Виникнувши внаслідок трудової діяльності, мистецтво, нерозривно пов'язане з життям народу, було тільки народним. Демократизм народного мистецтва як особливого засобу пізнання, відображення та творення дійсності, виховання й гуртування людей мав важливе значення для майбутнього розвитку художньої культури.

Із класовим розшаруванням виникло мистецтво панівних класів, змінилися його зв'язки із життям народу. Художня професійна діяльність почала зосереджуватися в руках привілейованої меншості, інтереси якої розходилися з інтересами народу. На різних етапах історичного розвитку мистецтво як соціальне явище зумовлене існуючими класами: рабовласниками, феодалами, капіталістами, воно своєрідно відбиває їхні інтереси.

В умовах соціального і національного гноблення, расової дискримінації народне мистецтво не переривається, воно живе, зазнаючи в певні періоди

піднесення та спадів, сміливо втілюючи волелюбні ідеї, оберігаючи набуту спадщину народної культури. У всі епохи народне мистецтво було фундаментом художньої культури.

Поступово в класовому суспільстві мистецтво розмежовувалося на два русла — народне і професійне, тобто таке, що спирається на спеціальну, систематичну художню освіту. Прогресивне професійне мистецтво завжди правдиво відбивало життя народних мас, їхні ідеї та прагнення.

У різні історичні періоди його досягнення невіддільні від засвоєння гуманного, демократичного змісту народної творчості, її жанрів і форм, багатства образотворчих та орнаментальних мотивів, поетичних образів і мелодій, народжених людською фантазією. Ігнорування життєдайних джерел народної творчості позбавляє професійне мистецтво життєвої правди, призводить до антихудожніх тенденцій.

Трудовий народ — головна рушійна сила історії, творець усіх матеріальних і духовних цінностей. Мистецтво кожної епохи — важливий показник рівня її матеріально-духовного розвитку. Вже на початку історії мистецтва можна виділити дві його **групи (родини)** — основу дальшого відокремлення видів і жанрів. У **першій** (так зване **музичне мистецтво**) первісна людина використовувала такі засоби, як рух тіла, звук голосу, що зумовило у майбутньому розвиток словесного, музичного, театрального мистецтв тощо. У **другій групі** (так зване **технічне мистецтво**) людина вживала природні матеріали: камінь, глину, кістку, дерево, природні барвники і т. ін., необхідні для піднесення галузей декоративно-прикладного мистецтва, живопису, скульптури. Це перший поділ людської художньої діяльності.

Тривалий і складний процес формування окремих видів, родів і жанрів образно уявляється таким чином: мистецтво — могутній стовбур вічно живого дерева, від якого починають відгалужуватись гілки, на них відростають дрібніші пагінці, галузочки з квітами, листям, пуп'янками і т. ін.

Наприклад, **родами літератури** є:

- епос;

- лірика;
- драма;

Жанрами епосу є: епопея, повість, роман, нарис, байка; лірики — ода, елегія, сонет, гімн, поема, ліричні вірші тощо.

Багатство змісту творів кожного виду мистецтва не дає змоги проводити класифікацію за якоюсь однією ознакою. Дослідники опрацювали принципи, критерії класифікації мистецтв ². При цьому за основу береться морфологічний аналіз, тобто характеристика мистецьких творів за видами.

Вид мистецтва — це певна його галузь, що характеризується тим, які сторони життя і як вона пізнає, відображає. Він виділяється специфікою функціонального призначення, образності, матеріалом, засобами творчості тощо. За цими ознаками (або частиною їх) у межах кожного виду відгалужуються родові, жанрові і типові різновидності. Види мистецтва не ізольовані, доповнюють один одного, широко розкриваючи людське життя. Хоч окремі види мистецтв і мають схильність до об'єднання, навіть злиття, однак важливе значення має розвиток специфічних особливостей кожного з них, бо кожен вид зокрема вносить дещо своє, нове, оригінальне до світової художньої культури.

Народ у своїй художній творчості відображає історичну практику пізнання та освоєння навколишньої дійсності, суспільний лад і побут. Він правдиво оцінює явища життя, втілює життєстверджуючі прагнення й ідеали. У народній творчості виявлений складний світ людських почуттів і переживань, відбиті палка любов до рідної землі, духовні запити, прагнення та мрії людини в краще майбутнє. Розглянемо питання їхнього історичного розвитку і художньої природи.

Поетична творчість — це загальна назва словесного мистецтва, сукупність різних видів і форм усної художньої творчості певного народу. У науці для її визначення поширені такі терміни, як «народна поезія», «усна творчість», «усна поетична творчість», «усна (народна) словесність», «фольклор» тощо. Для неї характерні усний метод творення та усний шлях поширення, масовість побутування, анонімність.

Усна поезія виникла в докласовому суспільстві у зв'язку із суспільне корисною трудовою діяльністю людей. В міру розвитку продуктивних сил, разом зі змінами у житті суспільства відбувалася еволюція методів та засобів відображення життя, поступово формувалось естетичне ставлення до нього. Характер відтворення навколишньої дійсності, художнього освоєння світу людиною, особливості побудови художніх образів пов'язані з існуючими суспільними формаціями.

На ранньому етапі усна поезія розвивалась під впливом міфологічних уявлень. Природа зображувалась в образах фантастичних істот, чудовиськ, доброзичливих або ворожих для людей.

У рабовласницький та ранньофеодальний період народна поетична творчість кожного народу характеризувалася своєрідними рисами, які виявилися у героїчному епосі, ліриці, казках тощо. Високого рівня розвитку набуло мистецтво рабовласницької Греції. Чільне місце у світовій художній скарбниці посідають гомерівський епос, єгипетські міфи, епос і міфи Стародавньої Індії. Виникнувши у докласовому суспільстві, міфологічні образи розвинулися в епічній творчості різних народів у рабовласницькому і ранньофеодальному суспільстві (наприклад, ісландські саги, скандинавські едди, в Англії — «Беовульф», у Франції — «Пісня про Роланда», карело-фінські руни «Калевали», якутський епос олонхо тощо).

Українська народно-поетична творчість складалася в процесі формування східно-слов'янських народностей — української, російської та білоруської. Основа її розвитку — давньоруська поетична творчість, витоки якої сягають первіснообщинного ладу, уявлень, вірувань, образів та поезії праслов'ян. Усна передача через тисячоліття зберегла давні елементи міфологічних мотивів, обожнювання флори й фауни (обряди водіння куща, тополі, тура, кози, плуга), відзначення зелених свят тощо, міфічні уявлення про різних істот — духів природи (домовиків, лісовиків, русалок, водяників, сліди поклоніння язичницьким богам (Дажбогові, Родові, Ладі, Перунові та ін.), календарних і родинних обрядів, богатирських казкових сюжетів та образів тощо. У XIV—XV ст. виникли нові

жанри і теми, зумовлені боротьбою проти хансько-татарських, османо-турецьких та польсько-литовських загарбників.

Довго жили образи, пов'язані з міфами древніх слов'ян, в українських героїчних казках, у російських билинах. Безсмертними стали образи Кирила Кожум'яки, Іллі Муромця. Поступово фантастичні образи перестали асоціюватися з міфологічним світосприйняттям. Посилення реалістичних тенденцій позначилося на характері зображення персонажів у творах народної поезії. Позитивні герої борються з соціальним злом, виступають на захист інтересів трудящих, відстоюють Вітчизну від зовнішніх і внутрішніх ворогів.

В умовах боротьби українського народу проти польсько-шляхетської агресії та наступу католицизму наприкінці XVI — на початку XVII ст. у народнопоетичній творчості українців посилилися патріотичні теми й мотиви. Народна творчість середини XVII ст. широко відображала визвольну війну українського народу 1648— 1654 рр. Наприкінці XVIII—на початку XIX ст. вона стала одним із джерел розвитку нової української літератури.

Слід підкреслити різноманітність ідейно-емоційного звучання поетичної творчості, такі способи художнього відображення дійсності, як епічний, ліричний, філософський, драматичний, сатиричний тощо. Виникли і розвинулися відповідні жанри і форми — пісенні, прозові, драматичні, філософські, сатирично-гумористичні, дитячий фольклор тощо. На Україні в процесі тривалого розвитку фольклор нагромадив величезні художні цінності, складені з нашарувань різного часу: календарні обряди та обрядові пісні (колядки, щедрівки, веснянки, русальні, косарські, петрівчані, купальські, обжинкові пісні тощо).

Основні жанри поетичної творчості українського народу:

- думи
- історичні пісні
- казки
- легенди
- перекази
- пісенна лірика

-балади

-обрядова поезія і т. ін. У них широко відбилися психологія, вдача, побут, історичні, соціальні, етичні, естетичні та інші погляди й ідеали народу, його колективний життєвий досвід. Особливо цікавий жанр поетичної творчості українського народу — думи. Кобзарі, лірники, казкарі та оповідачі створили і донесли до сьогодення безсмертні образи добра, правди, краси.

Народна поетична творчість є початком мистецтва слова, життєдайним джерелом творчого натхнення для письменників, композиторів, художників.

Народна музика (музичний фольклор) — пісенна та інструментальна народна творчість. Це — вокальні та інструментальні твори (сольні, ансамблеві, хорові й оркестрові), створені на основі художніх традицій, що постійно розвиваються й усно передаються від одних виконавців до інших, від покоління до покоління. Першотворцями народної музики були талановиті, переважно безіменні автори, котрі самі виконували ці твори, а іноді й групи людей. Так, українські коломийки, щедрівки та гаївки створювалися переважно колективно. Музичний твір дістає завершеного вигляду внаслідок творчості кількох поколінь людей.

Кожен народ створює самобутню народну музичну класику—основу національного стилю. Вона відбиває характер народу, його думи і почуття, життя і побут, трудову діяльність і боротьбу. Багатовіковий колективний досвід виробляє у галузі музичної народної творчості прогресивні міжнаціональні і місцеві традиції, певні естетичні принципи, творчі навички, виконавчі прийоми.

Найпоширеніший жанр народної музики — **пісня**, органічний синтез музики й поетичного слова. З глибокої давнини вона супроводжує життя народу, широко відображаючи його світосприйняття, мораль, естетичні уподобання тощо. Народні пісні різноманітні за характером і походженням.

У неосяжному океані народної пісенної України важливе місце посідають соціально-побутові (суспільно-побутові) пісні: козацькі, чумацькі, кріпацькі, рекрутські, солдатські, бурлацькі, заробітчанські, робітничі. Вони розвивалися на основі обрядової та позаобрядової традицій, ліричної та епічної пісенності. У цих ліричних творах (на відміну від епічних і ліро-епічних) на перший план виступає

ідейно-емоційне ставлення до події, а оповідальний елемент відіграє підпорядковану роль.

Внаслідок особливостей фольклорного побутування у народних піснях спостерігалось нашарування різних тем, переплетення мотивів. Так, популярний мотив боротьби з турецько-татарськими загарбниками у піснях про сторожового козака почав витіснятися у XVIII ст. темою кохання, а пісні про вирядження козака в похід, розлуку з рідними, смерть на полі бою зазнали змін відповідно до нових історичних подій. Виникли рекрутські та солдатські пісні. Пісенна творчість завжди взаємодіяла з іншими жанрами музичного фольклору, передусім думами, заснованими на принципах вільної мелодичної декламації.

Народний музичний геній створив величезну кількість мелодій, виразних і проникливих. У кожного народу мелодії виділяються своєрідною будовою, ладами, ритмами. Зустрічаються різні мелодійні типи: широко наспіваний у ліричних українських, російських, італійських піснях; речитативний в українських думах, російських билинах, весільних латинських піснях; орнаментальний — у деяких видах азербайджанських, арабських, башкирських та інших пісень. У хоровому співі грузинів застосовуються складні колоратурні переходи верхнього голосу. Китайці і корейці в співі майстерно переходять від одного звуку мелодії до іншого. У багатьох східних народів виробилася виняткова манера гортанного співу. Окремі народи розвивають тільки одноголосну музику, в інших користується популярністю багатоголосся – хорове та інструментальне. На Україні сформувалася самотутня підголосна поліфонія.

У багатьох народів існують традиційні музичні ансамблі: тараф у Молдавії і Румунії, ансамбль зурначів або дудукістів у Вірменії та Азербайджані, сазандарів – Ірані, Азербайджані, своєрідний російський ансамбль (Володимирський), який виконує на ріжках складні багатоголосні твори пісенного і танцювального характеру, тощо. Серед інструментальних ансамблів України виділяється троїста музика. На Україні мелодійна різновидність зумовлена народними інструментами – бандурами, цимбалами, сопілками, скрипками.

У народній музиці витoki ладової організації, гомофонії, поліфонії та ритміки*. Велику роль у світовій музиці відіграє пентатоніка**, на якій ґрунтується китайська, корейська, татарська, шотландська народна музика. В українському, російському музичному фольклорі зустрічаються пісні, засновані на пентатоніці.

* Гомофонія (однакове звучання)— тип багатоголосся, в якому один голос виконує мелодію, решта — акомпанемент. Поліфонія — один з найважливіших виражальних засобів музичного мистецтва, багатоголосся, засноване на одночасному сполученні і розвитку кількох рівноправних мелодій (голосів). Ритм — закономірне чергування упорядкованих звукових елементів.

** Пентатоніка — лад із п'яти різних звуків. На основі різних видів пентатоніки утворюється відповідна гармонія. Пентатонічність — одна з характерних рис творчого доробку українського композитора М. Коляди.(14)

Народний танець органічно пов'язаний з народною музикою та іншими видами народної творчості. З давніх давен він був невід'ємною складовою частиною обрядів, землеробських свят тощо. За функціональним призначенням танці поділяються на мисливські, трудові, військові, жартівливі, танці кохання і под.

Значення танцю як засобу художнього відтворення дійсності виявилось вже в первісних мисливських танцях. І досі у північноамериканських індіанців дуже поширені танці бізона, ведмеда; у австралійців — танці кенгуру, ему. Танці майже всіх гірських народів Паміру, Албанії, Чорногорії своєрідно передають кружляння орлів над здобиччю і сутички з ворогами. Давні танці мисливського характеру збереглися у деяких народів колишнього СРСР.

У всіх народів поширені так звані трудові танці, наприклад, «лянок», «бульба» — у Білорусії, «шевчик», «Кравчук», «а ми просо сіяли», «дровосік», — на Україні, «млин» — у Литві, «так тчуть сукно» — в Карелії та ін.

До давніх видів танців відносяться військові, які мають на меті залякати ворогів. В африканських військових танцях брали участь до 1000 чол. У танцях древніх греків, римлян, персів танцювальні рухи майстерно поєднувалися з військово-фехтувальними прийомами. Елементи давніх військових танців

збереглися у грузинському танці «хорумі», українських танцях «аркан», «гонта» тощо.

З глибокої давнини існують танці кохання. Поступово вони видозмінювались. Особливою поетичністю, гідністю вирізняються українські, російські ліричні танці. Властивий народу гумор відбився в українському гопаку, російських переплясах, білоруському танці «юрочки».

Витоки хороводів — у старовинних народних святах та обрядах (завивання берез, запалювання вогнищ, плетіння вінків тощо). Хороводи поширені у всіх слов'янських народів. Поступово, втрачаючи обрядовий зміст, вони почали відображати специфіку духовної культури окремого народу. Поетичною чарівністю виділяються українські ігрища, танці, що відбувалися в ніч на Івана Купала, своєрідні хороводи, веснянки та ін. Зміст, динаміка, ритміка, емоційний лад народних танців нерозривно пов'язані з музикою. Особливо важливу роль відіграє ритм.

Щодо характеру виконання народні танці дуже різноманітні: швидкі, повільні масові та групові, парні та сольні. Виняткового значення набувають імпровізація виконання, засоби співвідношення музики і рухів. Танці найчастіше супроводжуються грою на народних музичних інструментах. На характер, манеру виконання танців впливає народний костюм.

В постійному, безперервному процесі творчості народна музика, танець видозмінюються, відображаючи зміни в історичному, соціальному, побутовому, культурному житті народу. На основі народного виник професійний бальний танець. Взаємовпливи професійного і народного мистецтва — основа для виникнення нових тенденцій у розвитку класичної народної музики і танцю.

Народний театр, створений самим народом, органічно пов'язаний з усною поетичною творчістю. Елементи драматичної дії, що містилися у трудовій пісні, давніх обрядах і звичаях, ігрищах, поступово відокремилися, розвинулися і стали ґрунтом для виникнення різних видів народного театру.

Творцем різних форм народного театру були народні маси, але з часом виділилися своєрідні митці театральної справи, зокрема, у Древній Греції — міми,

Західній Європі — жонглери, шпільмани та ін., в Київській Русі — скоморохи тощо. В країнах Сходу, передусім в Китаї, Індії користувалися популярністю народні музично-танцювальні і пантонімічні вистави. В епоху середньовіччя у Західній Європі на основі давніх традицій виникли такі види народного театру, як фарс, комедія дель арте та ін., в яких відбилося критичне ставлення народу до феодальної знаті та міської буржуазії, котра тільки зароджувалася. Неабиякий інтерес становлять французькі фарси про адвоката Патлене.

Народні реалістичні елементи поступово проникали у середньовічну релігійну драму — містерії, міраклі, мораліте. В Італії на ґрунті традицій фарсу і карнавалу виник театр комедії масок. Майже у всіх країнах світу набули поширення оригінальні вистави театру ляльок, куди все сміливіше проникали соціальні ідеї та критичні мотиви.

Народний театр України, Росії, Білорусії розвивався на основі театральних традицій Древньої Русі. Джерела театру — ігри та обряди, пов'язані з побутом і працею людей. Театр оригінально поєднував у собі календарні й побутові обряди, елементи народних ігрищ, хороводів і традиції скоморохів. До речі, виступи скоморохів відомі з XI ст., зображені на фресках у Софіївському соборі й описані Нестором у «Житті Феодосія, ігумена Печерського».

У XVII—XIX ст. вершиною фольклорного театру в Росії, на Україні стали вистави усних народних драм: «Цар Максиміліан і його непокірливий син Адольф», «Цар Ірод», «Човен», «Маланка» та ін. Чільне місце у театральному мистецтві посів ляльковий театр. На Україні особливою популярністю користувався вертеп. Він зародився у XVII ст., а поширився у XVIII—XIX ст. Це поєднання релігійної різдвяної драми і світської гри, елементів усної народнопоетичної творчості. Перша документальна згадка про вертеп сягає 1667 р. Персонажі — цікаві соціально-побутові типи у народному одязі — розмовляли соковитою народною мовою. Найпоширеніший з них: Запорожець, Циган, Баба, Дяк, Шинкар та ін. Відомий ще так званий живий вертеп, де у ролях дійових осіб виступали не ляльки, а люди. У тісному зв'язку з російським петрушкою, білоруською батлейкою, польською топкою світська частина вертепної драми —

одне із джерел реалістичної української комедії XIX ст. Поступово формувалися відмінності українського, російського і білоруського театрів. У XVII—XVIII ст. в Росії набули поширення різні види і жанри народної драми.

У 30-х роках XVII ст. зародився новий тип народного театру — аматорський. На противагу кріпацькому і придворно-аристократичному театрам він був загально-доступним, демократичним. Його репертуар — п'єси шкільного театру, сатиричні комедії, пізніше твори професійних драматургів.

У другій половині XIX—на початку XX ст. на Україні активізувалася діяльність аматорських гуртків. Серед них виділялися гуртки в Київському університеті (1857—1865), у Чернігові—при «Товаристві, плекаючому рідну мову» (1861—1866); у Бобринці та Єлизаветграді (1856—1876), де у виставах брали участь М. Кропивницький та І. Карпенко-Карий, у Сумах — театр М. Бабича (1865—1875), у Чернівцях (1901—1905), у с. Красноїлів на Станіславщині — Гуцульський театр, керований Г. Хоткевичем (1910—1912), у Львові — Український людвий театр (1910—1914) та ін. На початку XX ст. на Україні діяло близько 1000 аматорських гуртків.

Традиції народного театру зазнали дальшого розвитку у творчості багатьох драматургів, акторів, піднесенні рівня професійного театру і драматургії.

У 20-х роках XX ст. виник новий тип народного театру — самодіяльний. При заводах, фабриках, будинках культури, школах, військових частинах створювалися тисячі драматичних гуртків. Популярним став агітаційний театр («Живі газети», «Сині блузи» тощо).

На Україні народний театр розвивається у формі традиційних вертепів, фольклорних вистав, самодіяльного театру в тісному зв'язку з професійним мистецтвом. Звання народний самодіяльний театр присвоюється кращим колективам художньої самодіяльності.

Народна архітектура (будівництво) — один із важливих видів творчої діяльності народу. Залежно від історико-соціальних і природних умов життя, місцевих будівельних матеріалів, художніх смаків різні народи по-своєму вирішували об'ємно-планувальну структуру будівель, їхню зовнішність (екстер'єр)

і внутрішній вигляд — інтер'єр). Народне будівництво органічно втілює у собі функціональне й конструктивне призначення, художнє втілення.

Народні майстри, будівельники споруджували житло, господарські, виробничі та інші будівлі з дерева, глини, каменю, соломи, очерету тощо. Для України типове трикамерне житло: хата, сіни, комора. На його основі створювались будівлі зі складним плануванням і додатковими приміщеннями.

Найпоширеніший матеріал — дерево. З нього будували житлові (хати), господарські (комори, гражди тощо) споруди. Виняткової уваги заслуговують такі дерев'яні пам'ятки України, як замки на Киселівці в Києві (1548, майстер Служка), в Острі на Чернігівщині (1949, майстер Шутковський), а також башти, частоколи, фортеці, дитинці, мости, кремлі, городища та ін. Важлива галузь народного будівельного мистецтва — дерев'яна культова архітектура.

Місцеві кліматичні умови, сировина, традиційний досвід позначилися на локальних особливостях будівель. У районах лісостепу, Полісся, де було багато деревини, набули поширення рублені хати зі стовбурів сосни, дуба та ін.

Саме у зрубній конструкції народних будівель виявляються спільні риси будівельного мистецтва росіян, українців і білорусів, яке сформувалось на основі давньо-руської архітектури. Конкретні соціально-економічні умови позначилися на характері будівництва. Навіть у різних регіонах України склалися своєрідні відмінності будівельного мистецтва. Дерев'яні будівлі в Карпатах виділяються різноманітністю архітектурних форм — піддашки на стовпах або арканах, кронштейни, різьблені сволюки тощо. Солом'яне, кам'яне будівництво характерні для південних, придністрових місцевостей України. Народна архітектура окремих південних, лісостепових районів України визначається широким використанням кольорового оздоблення, декоративних настінних розписів тощо.

У 30–40-х роках ХХ ст. повсюдно почали використовуватися нові будівельні матеріали і конструкції, по-новому розв'язуватися об'ємно-просторові форми.

У 50-х роках як в містах, так і селах України завдало шкоди традиційній народній архітектурі будівництво за типовими проектами. У наш час починають відроджуватися кращі традиції народного будівництва.

Кожен названий вид народної творчості має власну історію, художні виражальні засоби: матеріал, мову, способи передачі відомого, знайденого тощо. Передача історичного матеріалу, набутого досвіду, звичаїв — це традиція. У народній художній творчості діє закон діалектичної єдності колективного та індивідуального, традицій і новаторства.

У всезагальній народній культурі важливу роль відіграє декоративне мистецтво — широка галузь мистецтва, яка художньо-естетично формує матеріальне середовище, створене людиною. До нього належать такі види:

- декоративно-прикладне,
- монументально-декоративне,
- оформлювальне,
- театрально-декораційне тощо.

Монументально-декоративне мистецтво безпосередньо пов'язане з архітектурою. Це декоративні розписи, сграфіто, вітражі, мозаїка, скульптура і т. ін.

Оформлювальне мистецтво — це художнє оформлення міст, сіл, демонстрацій, експозицій виставок, стендів, вітрин тощо.

Між названими видами декоративного мистецтва існують тісні взаємозв'язки та взаємовпливи. З'ясування художньої специфіки кожного з них неможливе без вивчення конкретних періодів історії людства. Найчастіше для визначення суті декоративно-прикладного мистецтва вживається назва — народне мистецтво. Бо декоративно-прикладне мистецтво — це мистецтво широких мас. Воно виникло в процесі трудової діяльності народу і нерозривно пов'язане з його життям і побутом.

2. Народне декоративно-прикладне мистецтво — одна із форм суспільної свідомості і суспільної діяльності. Воно зародилось у первісному суспільстві, коли людина жила в умовах родового ладу, а засоби для існування добувала примітивними знаряддями. Тоді вся діяльність могла бути тільки

колективною. Відсутність складних трудових операцій призводила до того, що всі члени колективу мали одні й ті ж обов'язки, опановували одні й ті ж трудові навички. Розподіл праці проходив таким чином: праця чоловіків (мисливство) і праця жінок (приготування їжі, виготовлення одягу, ведення домашнього господарства). Спільна праця зумовлена спільною власністю на знаряддя праці, землю, продукти колективного виробництва. Майнової нерівності ще не було. Народне мистецтво створювалось у сфері колективного матеріального домашнього виробництва. У ньому відбивалися риси первісної свідомості людини, міфологічний характер спілкування з природою. Знаряддя праці, зброя, одяг, житло повинні були передусім бути зручними, магічними, щоб ніщо, ніякі ворожі сили не перешкоджали людині жити і працювати.

Пам'ятки кожної конкретної епохи показують, як люди навчилися працювати з природними матеріалами і що з них виготовляти, яку силу надавати їм за допомогою символів-знаків (орнаменту) і що робило звичайні речі побутового призначення творами мистецтва. На всіх етапах історичного розвитку твори народного мистецтва, залишаючись невід'ємною частиною матеріальної культури, водночас в важливу галузь духовної культури народу. Основи художнього, духовного, естетичного в них невіддільні від утилітарного, їхня єдність обґрунтовує глибоку життєву правду народного мистецтва.

Починаючи з первіснообщинного суспільства і впродовж наступних віків люди удосконалювали домашнє виробництво речей, які задовольняли побутово-життєві потреби. Поступово шліфувались технічно-художні засоби, які формувались колективним досвідом, передавались із покоління в покоління, перевірялися практикою. Людина навчилася виконувати багато процесів праці, створюючи предметний світ: тканини, посуд, меблі тощо. Величезним здобутком пізнавально-трудової діяльності було те, що людина почала добирати, підготовляти й опрацьовувати потрібну сировину.

Дрібне ручне виготовлення готових виробів при відсутності внутрівиробничого поділу праці називається **ремеслом**. Історичний розвиток ремесел зумовлений зміною соціальної формації. Відповідно до різних історичних

етапів суспільного виробництва та розподілу праці **ремесла були домашніми, на замовлення і на ринок.**

Домашнім ремеслом називається виробництво виробів для задоволення власних потреб господарства, членами якого вони виготовлені. Ці ремесла ще не відокремилися від головних галузей господарської діяльності. Поглиблення суспільного поділу праці зумовило появу розвиненіших видів ремесел, вони почали відділятися від основного заняття людей. Таким чином виникли ремесла на замовлення і на ринок.

Ремесло на замовлення — виробництво виробів ремісником, що має власне господарство і працює зі своєю або замовною сировиною.

Ремесло на ринок — дрібнотоварне виробництво, коли ремісник сам або через посередників продає вироби на ринках. Ці види ремесла розвивались із розвитком міст, важливих ремісничо-торгівельних центрів.

Домашні ремесла називають ще домашньою, а ремесла на ринок — кустарною промисловістю. Усі види ремесел послідовно розвивалися разом із прогресом людського суспільства.

У ремеслах художня робота стає головним видом діяльності майстра, тут скоріше вдосконалюється майстерність, виникають нові, трудомісткі види художньої діяльності, зростає кількість ремісничих спеціальностей та звужується спеціалізація ремісників. Уже в давньосхідних рабовласницьких державах 3—1 тис. до н. е. були ремісники, які працювали на замовлення: ковалі, будівельники, столярі, зброярі, ткалі, золотарі тощо. Виготовлення кераміки, тканин, декоративних виробів із металу, каменю досягло високого рівня в Єгипті, Ассирії, Ірані, Китаї, Індії, в античних рабовласницьких державах Греції і Риму. Уже в цю епоху поряд із речами широкого вжитку виготовлялися предмети розкоші, доступні лише панівній верхівці.

В умовах більш високого рівня розвитку продуктивних сил при феодализмі ремісники отримали ширші можливості для вдосконалення свого фаху. Виникли нові галузі ремесел, звужувалася спеціалізація ремісників, робилися своєрідні відкриття, винаходи. Китай, Індія, Іран, Японія, країни Середньої і Передньої Азії,

Європи славилися виготовленням художніх предметів побуту (посуд, тканини, килими, холодна і вогнепальна зброя, лицарський обладунок, вози, меблі, ювелірні прикраси, культові предмети тощо). До скарбниці світового мистецтва увійшли китайські та японські лаки, різьблення на дереві, вироби з ниток, китайська порцеляна, індійські тканини і металеві вироби, іранські і туркменські килими.

Високого художнього рівня досягли художні ремесла у східних слов'ян (метал, кераміка, різьблення на дереві тощо). Декоративно-прикладне мистецтво слов'янського населення на території майбутніх російських, українських і білоруських земель — ґрунт, на якому розвинулася самобутня культура Київської Русі. Давньо-руські ремісники дотримувалися багатовікових традицій східнослов'янського мистецтва, засвоюючи, творчо осмислюючи найкращі здобутки світового мистецтва, їхню оригінальну, високохудожню творчість засвідчують збережені пам'ятки, літописні дані та описи іноземців, які за рівнем художнього ремесла ставили Давню Русь на друге місце після Візантії.

У Київській Русі переважали домашні ремесла. Пов'язані із сільським господарством, вони відігравали роль допоміжного заняття. Селяни самі виготовляли різні вироби, полотна, сукна, взуття тощо для власних потреб. Феодали отримували цю продукцію селянського ремесла у вигляді повинностей. У господарствах феодалів також виготовляли вироби. Ремісники працювали і в княжих, боярських та монастирських дворах. Розвиток торгівельно-грошових відносин сприяв кількісному зростанню ремісників, поселенню їх в містах та невеличких містечках. Вже за часів Київської Русі виділилися три основні категорії ремісників: сільські, вотчинні та міські.

Сільські ремісники обслуговували певну територіальну групу сільського населення (наприклад, ковальські, кушнірські ремесла).

Вотчинні ремісники феодално залежали від поміщиків, князів, бояр, монастирів, їхня праця була примусовою. У містах, містечках поселялись ремісники, що виготовляли вироби на замовлення, на ринок. Вони мали кращі умови праці, були кваліфікованішими. Як сільське, так і міське ремесло поєднувалось із землеробством. Зростання міст, розвиток торговельно-виробничих

відносин стали тими важливими факторами, котрі активізували процеси відокремлення ремесла від сільського господарства, сприяли поглибленню професійної майстерності ремісників, збільшенню кількості ремісничих спеціальностей.

Розвиток товарного обміну привів до того, що виготовлення виробів на продаж стало основним заняттям окремих ремісників, посилювалися процеси відокремлення ремесла від землеробства. На основі домашніх ремесел виникли ремісничі організації. Натуральне господарство, вузькість внутрішнього ринку, утиски з боку державної адміністрації зумовили необхідність єднання міських ремісників. В XI—XII ст. в містах Західної Європи, а також Київської Русі поступово виникали і поширювалися їхні корпорації — цехи. Вони об'єднували майстрів однієї чи кількох спеціальностей з метою захисту їхніх інтересів від дрібних виробників. Конкретно-історичні умови позначилися на специфіці цехів, що утворювались на Україні. Тут цехова система виробництва поширилась у XIV—XV ст. У Києві існували цехи ковалів, золотарів, кравців, кушнірів, шевців. Відомі різні за профілем цехи у Луцьку, Чернігові та ін. У 1425 р. у Львові діяли 9 цехів (ковалів, шевців, кравців, лимарів, кушнірів), а наприкінці XV ст.—14 цехів об'єднували ремісників понад 50 професій. Цехове ремесло бурхливо розвивалось у містах, які здобули так зване магдебурзьке право,— у Києві Львові, Полтаві, Чернігові, Новгороді-Сіверському, Житомирі, Бердичеві, Ніжині, Кременці, Кам'янці-Подільському тощо. Цехові організації відігравали позитивну роль у житті як міських, так і сільських ремесел ранньої епохи феодалізму. Вони сприяли піднесенню художнього рівня виробів, розширенню їх асортименту. У цехових статутах визначалося, які саме і скільки виробів будуть виробляти; їхні розміри, форми, колір тощо; кількість майстрів і підмайстрів, їхні права; розмір внесків майстрів до спільної каси; кількість робітників та учнів, яких мав право тримати майстер, строки учнівства; розмір заробітної плати підмайстрам та учням; правила прийому нових членів у цехи; кількість сировини, інструментів і матеріалів; тривалість робочого дня, штрафи за порушення статутів і т. ін.

У цехах панівне становище посідали майстри, їм підпорядковувались підмайстри й учні. За виконанням статутів слідкували обрані на загальних зборах цехових майстрів (братчанах) старшин — цехмістри. Кожен цех мав свої прапори, знаки, грамоти тощо.

Важливо, що при вступі майстрів до цеху ретельно перевіряли їхні знання, вміння зробити «шедевр» — взірць певного виробу. Відбувалися своєрідні іспити-конкурси майстрів. Це, безперечно, сприяло вдосконаленню ремісничої майстерності. У містах працювали позацехові майстри — партачі. Вони жили переважно на передмісті, були обмежені у своїй діяльності, не мали права продавати власні вироби на міському ринку. Це було причиною конкурентних сутичок. Цехові і позацехові майстри зазнавали утисків з боку володарів міст. Глибокі соціальні суперечності посилювали боротьбу проти феодальної системи. Проникнення у ремісниче виробництво нових відносин зумовлене як економічними змінами, так і рівнем розвитку ремесел. Із поглибленням поділу праці від окремих ремісничих професій відгалужувалися нові спеціальності. Так, серед ремісників-текстильників виділилися ткачі, полотнярі, шерстяники, прядильники (ниткарі), сукновали і постригачі сукна, мотузники, канатники тощо; серед деревообробників — бондарі, теслярі, колісники, різьбярі, гонтарі, каретники, кошикарі, ситники і т. ін. Із зростанням попиту на ремісничі вироби з боку міського і сільського населення, ускладненням і диференціацією самого ремесла поглиблювалося майнове розшарування цехових і позацехових ремісників. Більш заможні майстри перетворювалися на дрібних підприємців і скупників. В умовах зародження капіталістичних відносин цехова, замкнена за визначеними обмеженнями організація гальмувала ремісниче виробництво.

Вільніші можливості для діяльності, не такі обмежені, як у цехових майстернях, мали сільські і міські домашні промисли, тобто дрібне ручне товарне виробництво. Воно існувало в умовах натурального господарства, де із наявної сировини виготовляли вироби на продаж. Власниками промислів були представники майже всіх прошарків населення України — міщани, селяни, козаки, купці, шляхта і т. ін. Серед домашніх промислів найбільшого поширення набули

текстильні, шевські, кравецькі, кушнірські. Селяни традиційно вирощували у своїх господарствах льон і коноплі, стригли вівці, із наявної сировини виготовляли тканини інтер'єрного й одягового призначення для себе і на продаж.

У XVI—XVII ст. на основі ремесел і домашніх промислів зародилася нова, більш висока форма виробництва — мануфактура. Капіталістичне підприємство ґрунтувалося на ремісничій техніці й поділі праці. Ця стадія розвитку промисловості історично передувала великій машинній індустрії. Процес звуження ремісничих спеціальностей тривав (часто виконувалась тільки одна операція). Дещо полегшувались трудомісткі роботи, удосконалювались інструменти тощо. Шляхи виникнення мануфактур були різними. Дрібні промисли (майстерні) зміцнювались, розширювались, поступово переростали у більші виробничі заклади з поділом праці. Окремі виробники підпорядковувались представникам торгового капіталу, який проникав у всі сфери господарства у зв'язку з розвитком торгово-грошових, капіталістичних відносин. Ці процеси відбувалися в умовах феодалізму, де панувала кріпосницька система.

За характером виробничих відносин на Україні можна виділити три типи кріпосних мануфактур: **казенні, вотчинні (поміщицькі) й посесійні**. Наприклад, відомими були казенна мануфактура по виробництву шовкових виробів— Катеринославська; посесійні сукняні мануфактури — Глушківська і Ряшківська; поміщицька мануфактура, де вироблялись фарбовані і тонкі сукна, у с. Платкове Стародубського повіту на Чернігівщині та ін. Найпоширенішими були ткацькі мануфактури. Крім ткацьких мануфактур, на Україні у XVII—XVIII ст. користувались визнанням мануфактурні вироби — посуд, скло, шкіряні і под.⁴ У XVIII ст. зростає кількість мануфактур, вони розширювали своє виробництво, але повільно впроваджувалися нові технічно-технологічні відкриття. Ручне виробництво творче, приховує у собі таємниці справжньої краси, критерії якої в народному мистецтві вироблялися віками.

Наявність місцевої сировини, людей, які опанували традиційні навички праці, виготовляючи певні вироби, давала змогу розширювати виробництво, впроваджувати деякі нові технологічні методи, полегшувати ручну працю за

допомогою машин. Отже, закономірно, в історичній послідовності тривав розвиток народного декоративного мистецтва у таких формах, як домашнє й організоване виробництво: у цехах, майстернях, мануфактурах.

Зародження і розвиток мануфактур на Україні відбувалися у XVI—XVIII ст. за кріпацтва. Перша половина XIX ст.— це період розкладу і кризи феодально-кріпосницької системи. У цей час склалися нові, більш прогресивні капіталістичні відносини. Із дальшим розвитком дрібних промислів, кріпосницької мануфактури і товарно-грошових відносин визрівали умови для переходу до капіталістичної мануфактури — фабрики. Виробництво очолив великий капітал, формуючи капіталістичні відносини між його учасниками.

З переходом до наступного, більш прогресивного способу виробництва зростала роздрібненість виробничих операцій, зумовлюючи деградування професійної майстерності, занепад творчої основи в процесі праці. На Україні дрібні промисли набули характеру капіталістичних мануфактур, де на другий план усунулося віками нагромаджене рукотворне мистецтво ремесла. Знижувалася вартість художньої продукції. Перехід від мануфактури до фабрики відкинув з давніх давен набуту ручну вмілість майстра, а за тим технічним переворотом руйнувалися суспільні відносини виробництва. Капіталістична конкуренція підірвала економічний ґрунт традиційних центрів народних промислів, а зменшення попиту на вироби призвело до звуження їхнього виробництва, а подекуди до занепаду.

Таким чином, народне декоративне мистецтво України розвивалось у двох основних формах — домашнє художнє ремесло й організовані художні промисли, пов'язані з ринком. Ці дві форми йшли паралельно, тісно переплітаючись між собою і взаємозбагачуючись, кожна історична епоха вносила свої зміни. Природні багатства України, вигідне географічне і торговельне положення сприяли розвитку домашніх ремесел та організованих художніх промислів. Як уже зазначалося, перехід від мануфактур до капіталістичних фабрик, промислового виробництва у XIX ст. негативно позначився на дальшому розвитку художніх промислів, основа яких — традиційна художня рукотворність.

У різні історичні епохи, залежно від зміни соціальних формацій, зазнавало змін і народне декоративне мистецтво. Однак завжди його визначальними рисами* залишалися колективний характер творчості, спадковість багатовікових традицій. Постійно діяв метод навчання: вчитись працювати, як усі майстри, але при цьому зробити вироби краще від інших. Ручний характер праці давав змогу імпровізувати, творити неповторне, мати «свою руку», «власний почерк». Але що б нового не творила кожна людина, вона завжди залишалась у межах художніх традицій того осередку, де працювала. Художня традиція — це стійка система творення образів, естетичних уявлень, історично сформованих у певному середовищі. Основне у традиціях народного декоративного мистецтва — матеріал, техніка його обробки, характер виготовлення предметів, а також принципи і прийоми втілення образу. Вирішальну роль відіграють художні особливості сюжетних зображень, форми виробів, орнамент, виражені живописними, пластичними або графічними засобами. Залежно від характеру взаємозв'язків ці фактори формують специфічні риси окремих видів мистецтва. В історичному аспекті відбувається постійний процес відновлення і розвитку традицій, але принципи, особливості художньої форми у мистецтві народу зберігаються віками, традиції відбивають ту якість, яку ми називаємо класикою мистецтва.

Відбиваючи колективний світогляд, твори народного декоративного мистецтва позначені особистістю майстра. Колективна та індивідуальна творчість завжди знаходяться у діалектичній єдності, доповнюючи і збагачуючи одна одну. У зв'язку з колективним характером творчості віками кристалізувались творчі технологічні методи ручної праці, які вдосконалювались кожним наступним поколінням. Завдяки цьому багато творів народних майстрів досягли вершин художнього рівня, у них нерозривно поєднуються практичність і декоративність. Майстри робили гарними звичайні речі, якими користувалися щоденно: посуд, одяг, рушники, скрині тощо. Ці вироби переконливо засвідчують і той факт, що народні майстри працювали «за законами матеріалу», бо добре знали їхні фізичні — структурні, еластичні властивості.

Сьогодні декоративне мистецтво — складне, багатогранне художнє явище. Воно розвивається у таких галузях, як народне традиційне (зокрема, народні художні промисли), професійне мистецтво і самодіяльна творчість. Ці галузі багатозмістовні і далеко не тотожні. Між ними існують тісні взаємозв'язки і суттєві розбіжності.

Народне декоративно-прикладне мистецтво живе на основі спадковості традицій і розвивається в історичній послідовності як колективна художня діяльність. Воно має глибинні зв'язки з історичним минулим, ніколи не розриває ланцюжка локальних і загальних законів, які передаються із покоління в покоління, збагачуються новими елементами.

Народні художні промисли — одна з історично зумовлених організаційних форм народного декоративно-прикладного мистецтва, яка являє собою товарне виготовлення художніх виробів при обов'язковому застосуванні творчої ручної праці.

Сучасні народні художні промисли України — підприємства, неоднорідні за своєю організаційно-економічною структурою, типами виробництва. Це об'єднання, фабрики, комбінати, дільниці, цехи, кооперативи, асоціації. Вони підпорядковані Художньому фонду України, міністерствам. Створюються нові підприємства, підпорядковані Укрхудожпрому. У системі Укрхудожпрому є виробничо-художні об'єднання, фабрики художніх виробів та торговельна мережа.

Професійне декоративне мистецтво — результат творчості людей із спеціальною художньою освітою, їх готують середні спеціальні і вищі навчальні художні заклади України, університети тощо. У справі піднесення рівня художньої освіти на Україні важливу роль відіграють Київський художній інститут. Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва, львівське училище ім. І. Труша, Харківський художньо-промисловий інститут. Український художньо-промисловий інститут. Український поліграфічний інститут (м. Львів), Київський філіал Всесоюзного науково-дослідного інституту художнього конструювання. Київські творчо-виробничі майстерні художнього проектування Художнього фонду України, філіал Всесоюзного науково-дослідного інституту

художнього конструювання у Харкові, ряд середніх спеціальних навчальних закладів. Вони готують художників-професіоналів різної спеціалізації.

Самодіяльна художня творчість — непрофесійна творчість широких народних мас. Творчість, а не традиційне народне мистецтво. Вона набула особливого поширення, розвитку і визнання в нашій країні за останні п'ятдесят—сімдесят років. Люди, різні за фахом, соціальним походженням, малюють і різьблять, плетуть, роблять макраме тощо. Часто вони — члени тих чи інших самодіяльних колективів, студій, гуртків і т. ін. Художня самодіяльність відрізняється від народного і професійного декоративно-прикладного мистецтва. Самодіяльні умільці працюють не за законами традиційної творчості, а в силу своїх обдарувань, власного світосприйняття. Вони дещо наслідують професіоналів, але не володіють професійними знаннями. Самоосвіта, ерудиція, рівень особистого обдарування, і бачення навколишнього світу — важливі питання самодіяльної творчості.

Художня самодіяльність — важливий фактор розвитку соціальної активності трудящих, залучення найширших народних мас до безпосередньої участі в художній творчості. Керівництво самодіяльною творчістю здійснюють республіканські і міські науково-методичні центри, їм надають допомогу мистецтвознавці, музейні працівники, художники.

При вивченні складних процесів сучасного декоративно-прикладного мистецтва обґрунтоване виділення таких його напрямів, як народне традиційне, професійне мистецтво і самодіяльна творчість. Наприклад, на кожній виставці образно виділяються художнім рівнем твори, авторами яких є народні майстри чи професіонали-художники або ж самодіяльні умільці. Це різні твори за своєю суттю, різні за рівнем професійної підготовки їх автори, неоднакові критерії їх оцінок тощо. А в загальному, між цими напрямками існують тісні взаємозв'язки і проходять цікаві процеси взаємозбагачення. На творчість народних майстрів впливають своїми новаторськими пошуками художники-професіонали, а в свою чергу самодіяльні умільці часто здобувають професійну освіту. В той же час

вершин мистецького злету досягають художники-професіонали, які працюють на основі народних художніх традицій.

Сьогодні декоративно-прикладне мистецтво розглядається як важлива художня цінність, що виконує численні функції — пізнавальну, комунікаційну, естетичну.

Життя підтверджує, що декоративно-прикладне мистецтво збагачується новими аспектами філософсько-естетичного звучання, його змістовна краса потрібна людині, в наш час зростає його художньо-культурна цінність.

3. Види декоративно-прикладного мистецтва.

Декоративно-прикладне мистецтво — предметно-духовний світ людини — включає в себе численні види художньої практики. Це плетіння і ткання, розпис і вишивка, різьблення і виточування тощо. Одні види — кераміка, обробка кістки і каменю, плетіння — виникли на зорі людської цивілізації, інші — молоді: мереживо, гобелен, вироби з бісеру, витинанки з паперу, їм заледве налічується кілька століть. Правда, до середини XIX ст. ні народне мистецтво, ні художнє ремесло не визнавалися за рівноцінні галузі мистецтва, такі, як музика, театр чи живопис. Ще й досі слово «ремісник» за звичкою має негативний, зневажливий відтінок на противагу творчому підходу до праці. Зрозуміло, що й художнє ремесло донедавна вважалося роботою нижчого ґатунку порівняно з «класичними» видами мистецтва. Отож Г. Гегель у «Системі окремих мистецтв» хоч і розпочинав лекції з архітектури, однак серед високих мистецтв не знаходив місця для декоративно-прикладного. Термін «декоративно-прикладний», яким ми сьогодні вільно користуємося, утвердився лише у 70-х роках цього століття. Раніше у вітчизняній і зарубіжній літературі вживалися поняття: «прикладне мистецтво», «декоративне мистецтво», «функціональне мистецтво», «виробниче мистецтво» та ін.

З другої половини XIX ст. етнографи, історики мистецтва та мистецтвознавці все більшого значення надають вивченню народних художніх промислів і професійних ремесел, складовим галузям декоративно-прикладного мистецтва.

У центрі уваги стають проблеми специфіки і морфологічної класифікації декоративно-прикладного мистецтва. У 1860 р. німецький архітектор і теоретик мистецтва Г. Земпер запропонував поділити твори художніх ремесел на чотири групи за природно-технологічними властивостями матеріалів: гнучкі і міцні на розрив; м'які, пластичні (легко моделюють форму і добре зберігають її); гнучкі й еластичні; дуже тверді й міцні.

Звідси він вивів 4 види декоративно-прикладного мистецтва:

- текстильний,
- керамічний,
- тектонічний
- стереотомічний.

Під тектонічним видом теоретик мав на увазі художню обробку дерева, а під стереотомічним — каменю.

«Стереотомія,— писав Г. Земпер,— мистецтво творення форми шляхом обробки твердих матеріалів»¹. Зауваживши загальну подібність тканих, плетених і шкіряних виробів у «текстильному» мистецтві, Г. Земпер надумано формалізував класифікацію художніх виробів з каменю, дерева і металу, виходячи з їхньої твердості. Однак не кожний камінь твердіший від твердих порід деревини. Так, щойно добутий пісковик легше піддається обробці, ніж наприклад, дуб або клен. Класифікація видів за Г. Земпером не дістала поширення. Зрештою вона відіграла певну роль в акцентуванні уваги на важливість і характер матеріалів.

Німецький історик мистецтва Я. Фельке 1883 р. розробив *структуру видів* декоративно-прикладного мистецтва *за матеріалом і технікою*, концепцію якої було прийнято в європейському мистецтвознавстві.

Вітчизняні вчені досить довго не знаходили спільних принципів морфології мистецтва. Так, О. І. Некрасов спочатку поділив народне мистецтво на архітектуру, скульптуру, живопис і лише тоді до скульптури відніс кераміку,

вироби з каменю і дерева, меблі, іграшки тощо, до живопису — ткани вироби, вибійку, вишивку, мереживо і т. ін.

М. С. Каган у 60-х роках, незадовільно оцінюючи морфологічну структуру за матеріалами і техніками, запропонував так звану *функціональну концепцію*, насамперед визначаючи як види одяг, посуд, меблі, зброю, засоби транспорту та ін.

Сьогодні морфологія декоративно-прикладного мистецтва ґрунтується на різних принципах класифікації:

- за матеріалом — камінь, дерево, метал, скло та ін.;

- за технологічними особливостями — ткацтво, вишивка, плетіння, в'язання, розпис тощо;

- рідше за функціональними ознаками — меблі, посуд, прикраси, одяг, іграшки.

У декоративно-прикладному мистецтві застосовується близько 20 матеріалів та ще більше різновидів. Крім цього, існує понад 100 головних технік і технологій художньої обробки. Усе це дає вагомі підстави стверджувати, що художні ремесла і промисли є найбільшою і найбагатшою галуззю художньої творчості. Для її повноцінного морфологічного аналізу ніяк не обійтися без диференціації на види, роди і жанри.

Декоративне мистецтво складається із:

- монументально-декоративного,

- театрально-декораційного,

- оформлювального,

- декоративно-прикладного

- та художнього конструювання.

Декоративна галузь декоративно-прикладного мистецтва має значну перевагу художніх засад оздоблення над утилітарними і складається із видів-технік. Для зручності останні групуємо за домінуючими виражальними ознаками.

Поліхромна група: ткацтво, килимарство, вишивка, батік, вибійка, бісер, Писанкарство, емалі, розпис (дерево, кераміка, скло та ін.).

Монохромна група: інкрустація, випалювання, чернь, гравіювання.

Пластична група: різьблення, тиснення, карбування, пластика малих форм.

Ажурно-силуетна група: кування і слюсарство, просічний метал, скань, мереживо, витинанки, ажурно-силуетна пластика.

Таким чином, декоративно-прикладне мистецтво з його багатством матеріалів, конструктивно-формотворчих і декоруючих технік, помножених на функціональні типи побутових предметів, утворює надзвичайно розгалужену морфологічну систему, для аналізу якої необхідно насамперед скористатися низкою розроблених естетичних категорій: вид, рід, жанр, твір.

Види декоративно-прикладного мистецтва — головна структурна одиниця морфології.

Це — художнє деревообробництво, художня обробка каменю, художня обробка кістки й рогу, художня кераміка, художнє скло, художній метал, художня обробка шкіри, художнє плетіння, в'язання, художнє ткацтво, килимарство, вишивка, розпис, батік, писанкарство, фотофільмдрук, вибійка, випалювання, гравіювання, різьблення, карбування, художнє ковальство, скань, просічний метал, витинанки, мереживо, виготовлення виробів з бісеру, емалі, а також меблів, посуду, хатніх прикрас, іграшок, одягу, ювелірних виробів тощо. Усі вони відносяться до декоративно-прикладного мистецтва, як частина до цілого, мають відповідні спільні риси і своєрідні ознаки. Кожен з видів унікальний за специфікою матеріалів і технологічним процесом обробки, за художньо-композиційними закономірностями структури образів.

Одні види широко функціонують у сфері побуту і загалом у візуальній культурі, наприклад, художній метал, дерево, кераміка, ткацтво. Інші, такі, як мереживо, батик, вироби з бісеру, писанки, навпаки, мають порівняно вузьке функціональне середовище. Звідси морфологічна структура у першому випадку поширена, а в другому — звужена (або цілком відсутня). Поширення відбувається методом уведення додаткових, проміжних диференційних одиниць — підвид, підгрупа тощо.

Так, підвиди в кераміці ґрунтуються на якісних характеристиках матеріалів (майоліка, фаянс, фарфор, кам'яна маса, шамот) та технологіях виготовлення;

підвиди в обробці дерева — це техніки його обробки (різьбярство, столярство, токарство, бондарство). Інколи вони становлять значні самостійні галузі художньої творчості із своєрідними засобами декоративної виразності.

Рід — наступна сходинка класифікації, торкається найзагальніших особливостей та ознак виробів, їхніх функціональних відмін. Рід — категорія, що виникла у літературознавстві, але нині успішно застосовується і в інших видах мистецтва, набуваючи загально-естетичного значення. Як свідчить практика, один майстер, наприклад столяр, не може з однаковим умінням виготовляти меблі, транспортні засоби, музичні інструменти, іграшки тощо. Тому відбувається вузька спеціалізація за родами художньої творчості. Отож, у декоративно-прикладному мистецтві родові відміни найкраще виражені у видах-матеріалах з найбільшою структурою виробів: деревообробництво, метал, кераміка, скло, обробка шкіри, плетіння. Родові форми мають тут узагальнений функціональний характер виробів, наприклад, меблі, посуд, знаряддя праці, культові предмети, іграшки, прикраси та ін. (обробка дерева); посуд, начиння, зброя, культові предмети, прикраси тощо (метал); посуд, іграшки, прикраси (кераміка). Однакові родові форми, що різняться матеріалами, інколи об'єднуються дослідниками для зручності аналізу і викладу теми у нові види декоративно-прикладного мистецтва функціонального спрямування — посуд, іграшки, прикраси, меблі і т. ін.

Поняття жанр склалось у морфології більшості видів мистецтва. У морфології декоративно-прикладного мистецтва також є необхідність введення аналогічної категорії для визначення менших внутрішніх структурних одиниць функціональної форми предметів та їхнього призначення. Але вираз «жанр вази, дзбанка, миски чи горнятка» звучить якось вигадливо і неприродно. Тому доцільно означувати твори відповідною функціональною типологічною групою, а в разі необхідності — і підгрупою.

Типологічна група — це порівняно стале поєднання однотипних предметів, де тип виступає як абстрактний узагальнений зразок предметів. Наповнення типу локальними та індивідуальними особливостями перетворює його в конкретний твір. Порівняно із видами декоративно-прикладного мистецтва і родами творів,

типологічні групи є класифікаційною категорією третього порядку. Якщо в образотворчих видах мистецтва жанрова структура творів ґрунтується на тематичних принципах, то у декоративно-прикладних типологічні групи мають конструктивно-функціональну концепцію. Отже, вони розкривають певну функціональну композиційну спільність групи предметів (творів). Кожна така типологічна група творів декоративно-прикладного мистецтва вирізняється сукупністю деяких зовнішніх, формотворчих ознак, що сприяють її розпізнанню. Наприклад, у деревообробництві рід посуду має 12 типологічних груп: миски, ложки, сільнички, чаші, баклаги та ін.

Так, до групи мисок входять такі типи: великі миси «яндови», середні й малі миски, у яких діаметр дна не перевищує половини верхнього діаметра вінця, береги похилі, але невисокі. Сюди ж слід віднести тарілки і тарілочки, які можна кваліфікувати як плоскі миски. Група ложок об'єднує кілька типів предметів — ложки великі й малі, черпаки тощо. Вони мають однакову будову, складаються з невеликої місткості для наповнення їжею та ручки різної довжини.

Деякі типологічні групи мають спільні міжвидові і міжпідвидові засади внаслідок однакових функціональних особливостей. Наприклад, ваза існує не тільки в камені, дереві, металі, склі, а й у керамічних підвидах — майоліці, фаянсі, фарфорі, шамоті та кам'яній масі. Наступна класифікація враховує поділ виробів на типологічні підгрупи (декоративна ваза загалом; ваза на підлогу, ваза на полицю; вази для квітів і т. ін.).

Типологічна група — форма історично мінлива, її динаміка залежить від соціальних змін. У сфері типології форм відчутні реальні тенденції до об'єднання і роз'єднання окремих типологічних груп, підгруп і типів. Із змінами традиційного народного побуту наприкінці ХІХ—на початку ХХ ст. поступово занепали професійні художні ремесла, народні промисли, із творчого процесу вибули десятки функціональних груп і типів виробів: порохівниці, кресала, ярма, дерев'яний посуд, дукачі, гердани тощо. У наш час є випадки відродження давніх типологічних груп, виникають нові: мінігобелени, серветки, накидки на телевізор, хлібниці (дерев'яна коробка для зберігання хліба), цукерниці, кашпо тощо. Таким

чином, кожна історична епоха має свою типологію груп, і навпаки, типологія груп виробів є своєрідним дзеркалом епохи.

Художній твір (виріб) — становить останню, четверту сходинку морфологічної структури декоративно-прикладного мистецтва. Це особливий соціально-культурний предмет, який відбиває художньо-духовну концепцію та має утилітарну цінність. Якщо художня концепція відсутня або деформована, такий твір не належить до мистецтва. О. Б. Салтиков писав: «Будь-яка річ, ідеально сконструйована з точки зору практичного застосування, ще не є художньою. Твором мистецтва вона стає тоді, коли набуває виразності більш глибокої, ніж просто виявлення свого функціонального призначення. Виразність є необхідною умовою художності».

Морфологія видів мистецтва і типологія творів — це своєрідні основи розуміння декоративно-прикладного мистецтва, ключ до сприйняття його засад та природи.

1. Антонович Є. А. Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. — Львів: Світ, 1993. — 4-16 с.
2. Історія українського мистецтва: У 6 т. — К., 1966 — 15-21 с.
3. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. — Львів, 1969. — 5-9 с.
4. Декоративно-ужиткове мистецтво: Словник: У 2 т. — Афіша, 2000. Т.1. — 363 с.; Т.2. — 399 с.
5. Манучарова Н. Д. Декоративно-прикладне мистецтво Української РСР. — К.: Вид-во Академії архітектури УРСР, 1952. — 176 с.